

Türkiye Türkçesinde Çatı Ekinin Durumuna Genel Bir Bakış

An Overview Of The Situation Of The Roof Suffix In Turkish

Esra POYRAZ*

* Dr.

Orcid Id: 0000-0002-6392-1101

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Dr. Esra Poyraz

E-posta / E-mail:

poyrazesra@hotmail.com

Geliş Tarihi / Received Date:

15 Eylül 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

8 Ocak 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Citation:

Esra Poyraz, "Türkiye Türkçesinde Çatı Ekinin Durumuna Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları* 136, Sayı 268, (2024): 125-136.

doi: 10.55773/tda.1354686

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Geleneksel anlayışla kaleme alınan Türkçe dil bilgisi kitaplarında ekler, yapım ve çekim olarak iki ana kategoride ele alınmaktadır. Ekin ikili sınıflamasına dayanan bu anlayışta, işlevinin göz ardı edildiği ve şekle dayalı bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Ekin kelimeyle ve ekle karşılığında dikkat edilmeyen ikili sınıflamada bazı eklerin hangi kategoride değerlendirilmesi gerektiği konusunda tartışılabilir durumlar bulunmaktadır. Bu eklerden biri de çatı ekidir. Çatı eki geleneksel anlayışta özne ve nesne ile ilişkisine göre değerlendirilmiş ve bunların eylemin çatısını değiştiren ekler olduğu belirtilmiştir. Yandaş karşılık ilkesinin göz ardı edildiği bu anlayışla kaleme alınan dil bilgisi kitaplarının bazılarında yapım kimilerinde ise çekim kategorisinde sınıflandırılmıştır. Bazı araştırmacılar ise çatı ekinin ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu çalışmada çatı ekinin tanımı, işlevi üzerinde durulacak ve neden ikili ek sınıflamasının dışında ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çatı, Çatı Kategorisi, Çatı Ekinin İşlevi, Çatının Tanımı, Eklerle Karşılığı.

Abstract

In Turkish grammar books written with a traditional approach, suffixes are handled in two main categories as "constructive suffix" and "inflectional suffix". In this approach, which is based on the binary classification of affixes, it is seen that the function of suffix is ignored and a shape-based approach is adopted. In the binary affix classification, which does not pay attention to the affix-word and affix-affix contrast, there are controversial situations as to which category some suffixes should be included. One of these annexes is the voice. The voice has been evaluated according to its relationship with the subject and object in the traditional understanding. It has been stated that suffixes are suffixes that change the verb's voice. In some of the grammar books written with this understanding in which the opposition order of the paradigm is ignored, this suffix is considered as a constructional suffix, while in others it is classified as a declension suffix. Some researchers stated that the voice should

be evaluated in a separate category. In this study, the definition and function of voice will be emphasized and it will be tried to explain why it should be evaluated in a separate category apart from the binary supplement classification.

Keywords: Voice, Category Of Voice, Function Of Voice, Description Of Voice, Opposition With Suffixes.

Giriş

Türk dili, geleneksel yaklaşım neticesinde ekleri iki ana başlık altında ele almaktadır: yapım eki ve çekim eki. Bu yaklaşımda şekil esas alınmakta ancak ekler işlevine göre değerlendirilmemektedir. Bu yaklaşım bazı eklerin -örneğin; olumluluk/olumsuzluk eki, teklik/çokluk eki, fiilimsi ekleri gibi- hangi kategoride sınıflandırılması gerektiği konusunda tartışmalı durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu eklerden biri de çatı ekidir. Çatı ekinin kategorisi, işlevi, çeşitleri ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bu karmaşanın temelinde, kanaatimizce, ekin tanımlanmasının açık ve net yapılamaması, işlevinin tam olarak belirlenip tespit edilememesi yatmaktadır. Bu sorun giderildiğinde çatı ekinin öğrenilmesi ve öğretilmesi konusunda yaşanan sıkıntılar da giderilebilecektir.

Çatı eki ile ilgili farklı görüşler şu başlıklar altında toplanmıştır¹:

1. ‘Çatı’ kavramını bağımsız bir bölümde incelemeyip ‘Şekil Bilgisi’ kısmında ‘Yapım Ekleri Kategorisi’nde değerlendirenler (Emre 1945, Ergin 1972)

2. Çatı kavramını eylemin özne ve nesneye göre durumu olarak değerlendirenler (Hatiboğlu 1969, Dilâçar 1971, Gencan 1979, Bilgegil 1982, Aksan 1983, Ediskun 1988, TDK Türkçe Sözlük 1988, Korkmaz 1992, Koç 1992, Türk Ansiklopedisi c. VI)

3. Çatı kavramını açıklarken eylem ile sadece öznenin bağlantısını esas alanlar (Deny 1941, Vardar 1980, Topaloğlu 1989, Yücel 1999)

4. Çatı kavramını eylemin özne ve tümleçlerle kurduğu ilişki çerçevesinde değerlendirenler (Zülfişkar 1980)

5. Asıl çatı kavramını kullananlar (Eylem ile sadece nesnenin ilişkisini esas alanlar) (Kononov 1956, Lüvimov 1963)”

Son zamanlarda çatı konusunda farklı görüşlerin ortaya konduğu çalışmalar da bulunmaktadır.² Delice, çatı kavramının nasıl işlenmesi gerektiği ile ilgili sorusuna Türk lehçe ve şivelerinden yola çıkarak yanıt ararken çatı eklerinin ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiğini ve çatının sadece “kılış fiilleri” ile ilgili olduğunu belirtip ekleri sınıflandırırken,³ bir başka çalışmasında da geleneksel anlayışla kaleme alınan dil bilgisi kitaplarında “çatı”

¹ Engin Yılmaz, “Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi ile İlgili Meseleler,” *TDAY Belleten* 49, Sayı: 2001 (2001): 251-252.

² Çatı ekleriyle ilgili farklı çalışmalar da vardır. Biz, bu çalışmada “çatı” kavramını genel olarak ve farklı bir yaklaşımla ele alan birkaç çalışmaya değinebildik.

³ İbrahim Delice, “Türk Lehçe ve Şivelerinde Fiil Çatılarının İşleniş Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım Denemesi,” *Ahmet Yesevi Üniversitesi III. Uluslararası Türkoloji Kongresi Cilt 2 Kitabı*, Kazakistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2009), 187-194.

teriminin tanım ve kullanımına uygun olmayan ekleri de içine alarak değerlendirildiğini ve sözü edilen bu eklerin “görüngü” terimi ile karşılanması gerektiğini dile getirir.⁴

Boz çalışmasında “çatı işaretleyicisi” bulunmasa bile kimi durumlarda bazı “sözlüksel işaretleyiciler”in cümle içerisinde çatı işlevinde kullanıldığından bahseder.⁵ Özkan, Özbek Türkçesi temel olarak dilbilimsel bir bakış açısıyla ele aldığı çatı kategorisini anlambilimsel ve sözdizimsel işlevler göz önünde bulundurarak değerlendirmektedir.⁶ Özeren ve Yalçın çalışmalarında, bazı çatı eklerinin işlevlerini kaybedip yapım eki kategorisine geçtiğini ve yeni sözlüksel birim oluşturduklarını Kıpçak grubu Türk lehçelerinden örnekler vererek açıklamaktadır.⁷ Çelik, çalışmasında geleneksel anlayışla kaleme alınan gramer kitaplarında fiilden fiil yapma ekleri içerisinde gösterilen çatı eklerinin “eylem-özne ilişkisini” düzenlemesi işlevi göz önünde bulundurularak ayrı bir kapsamda ve “genişletme ekleri” başlığı altında ele alınması gerektiğini önermektedir.⁸ Oğuz ve Aktürk, üniversiteye ve liseye giriş sınavlarında yer alan çatı eki ile ilgili soruları ele aldıkları çalışmalarında öğrencilerin farklı alt başlıklarda verilen çatı konusunu kavrayamadıklarını belirterek çatı ekinin akademik çalışmalar göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmektedir.⁹ Ayaz ise çatı eklerinin “eyleyen-eylem ilişkisi”ni düzenleyen ekler olduğunu belirterek çatı eklerinin nasıl sınıflandırılması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰ Hunutlu çalışmasında *Divânu Lugâti't-Türk'ten* günümüze kadar olan çatı eklerini ele alarak bazı eklerin kullanımdan düşerken bazılarının ise varlığını devam ettirdiğini tespit etmiştir.¹¹

Çatı eki, sadece eylemlere gelen bir ektir ve bu nedenle eylem kategorisi içerisinde yer almaktadır. Türkçede eylemler, biçimbilgisi bakımından, genellikle “yapı bakımından fiiller, çatı bakımından fiiller, çekim bakımından fiiller” olarak sınıflandırılmaktadır.¹² Dil bilgisi kitaplarında da çatı eklerinin genel olarak eylemin özne ve nesne ile ilişkisine göre değerlendirildiği ve bu ilişki

⁴ İbrahim Delice, “Türkiye Türkçesinde Görüngü Fiilleri ve Görüngü Ekleri,” içinde *Dr. Sadettin Özçelik Armağanı*, ed. Erdoğan Boz-Fevzi Karademir (Ankara: Gazi Kitabevi, 2021), 170-194.

⁵ Erdoğan Boz, “Türkiye Türkçesinde Çatı Ulamının Sözlüksel İşaretleyicileri”, *VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı I. Cilt* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021), 951-960.

⁶ Işıl Aydın Özkan, “Çatı Kategorisine Dilbilimsel Bir Yaklaşım: Özbekçe Örneği,” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9, Sayı: 29 (2021): 34-43.

⁷ Mehmet Özeren ve Süleyman Kaan Yalçın, “Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Çatı Eklerini Alan Fiillerin Sözlükselleşmesi,” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32, Sayı 2 (2022): 457-466.

⁸ Anıl Çelik, “Gramer Çalışmalarında Fiilden Fiil Türetme Eki ve Benzeri Başlıklar Altında Ele Alınan Eklerin Kategorizasyonu Üzerine”, içinde *32. Halklar Arası Bilim-Praktika Konferansı - Bilim-Üretim-Kültür* (Moldova: Komrat Devlet Üniversitesi 2023), 145-151.

⁹ Betül Bülbül Oğuz ve Murat Aktürk, “Merkezi Sınavlara Hazırlıkta ‘Fiilde Çatı’ Konusu Üzerine”, *Turkish Academic Research Review-Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6, Sayı: 3 (2021): 863-881.

¹⁰ Eyup Sertaç Ayaz, “Türkiye Türkçesinde Çatı Kavramı”, *Turkologia* 4, Sayı 108 (2021): 25-40.

¹¹ Ümit Hunutlu, “Divânu Lugâti't Türk'ten Günümüze Çatı Türlerinde Benzerlikler ve Farklılıklar”, *Karadeniz Araştırmaları* XVII, Sayı 68 (2020): 1035-1074.

¹² Nuh Doğan, “Söz Dizimsel Açından Türkçe Fiil Sınıfları”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 7, Sayı 4 (2018): 2205.

doğrultusunda da işlevinin ortaya konduğu görülmektedir. Çatı eki, “eylem kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan eylemden eylem yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği”,¹³ “eylemlerin özne ve nesnesine göre gösterdiği özelliği”¹⁴, “eylemin özne ve nesneyle ilişkisi açısından görev ve anlamca tamamlanmasını sağlayan biçim”¹⁵, “tümcede eylemin özne ve nesneye göre şekillenmesi”¹⁶, “eyleme eklenerek özne ve nesneyle ilgili daha başka bilgiler getiren ardıllar”¹⁷, “özne ile eylemin gösterdiği iş veya oluş arasındaki bağlantı”¹⁸ olarak ifade edilmektedir.

Bu tanımlarda çatı eki, eylemin özne ve nesne ile ilişkisine göre ortaya çıkan bir ek olarak açıklanmakta ve sadece bu yönüyle ele alınmaktadır. O yüzden öncelikle çatı kavramının ne olduğu üzerinde durmamız gerekir. Çatı, eylemin ortaya çıktığı andan itibaren yapısında bulunur. Eylemin var oluşunda vardır. Çatı eki, “yüklem, özne ve nesnenin anlam ilişkisi”nde “eylemin var oluş niteliği”dir.¹⁹ Her eylemin çatısı vardır yani eylem doğuştan bir çatıya sahiptir. Eylem, şekilce eksiltilidir ve bu nedenle de bağımlıdır. Yani eylemin tamamlanabilmesi için isimle tamlanması gerekir. “Eylemler, isimler gibi, müşahhas ya da mücerret bir varlığı karşılayan statik bir manayı değil, mevcudiyetleri mutlaka bir vasıta tarafından icra edilme şartına bağlı olan dinamik hareketleri karşılayan kelimelerdir. Tabiatıyla, her eylem, bir hareketi, onu icra edecek bir vasıta ile birlikte karşılayan kelimedir.”²⁰ İsim ve hareket arasındaki bu ilişki neticesinde de her eylem bir çatıya sahiptir.

Bu açıklamalar göstermektedir ki, eylem ortaya çıktığında yani var olduğunda bir çatıya sahiptir. Genel olarak bu, “etken çatı” ya da “yalın çatı” kavramı ile açıklanmakta ve “çatı eki almamış” eylem olarak ifade edilmektedir.²¹ Örneğin; “kır-, bak-, gez-” gibi eylemler herhangi bir çatı eki almadığı için etken çatı olarak kabul edilmektedir. Aslında bu örnekte sıralanan eylemler herhangi bir ek almadıkları için değil, zaten bünyelerinde bir çatıya sahip oldukları için etkindir. Eylemin ek alıp almaması, onun çatısını belirlememektedir. Bu durum ortaya “Çatı eki nedir?” sorusunu koymaktadır.

¹³ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi*, 4. bs., (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), 495.

¹⁴ Tuncer Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, 7. bs., (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 561.

¹⁵ Güray König, “Türkçede Çatı”, *HÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Özel Sayı), (1983): 112.

¹⁶ Erdoğan Boz, *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*, 4. bs., (Ankara: Gazi Kitabevi, 2015), 59.

¹⁷ Oya Adalı, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2004), 53.

¹⁸ Bilâl Üçel, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, *Türk Gramerinin Sorunları Bildiriler* içinde, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 282.

¹⁹ Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 2. bs., (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 598.

²⁰ Zikri Turan, “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* (24-29 Eylül 2000, Çeşme), (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007), 1848.

²¹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 9. bs. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 411.; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi*, 499; Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, 561.

Çatı eki, eylemin isimle kurduğu tamlama sonucunda eyleme gelen ve eylemde var olan çatının yönünü belirleyen eklerdir. Eylemin isimle kurduğu tamlama eylemin varoluşunda bulunan çatının değişmesini yani eylemin isme göre yönünün değişmesini sağladığında çatısında da değişim olmaktadır. Bu değişimi gösteren ekler de çatı ekleridir.

Çatı eki “eylemin çatısını, isimlerle kurduğu/kuracağı tamlama ilişkisine göre geliştiren ek”tir.²² Bu durum farklı araştırmacılar tarafından “eylemin hareket yönünün düzenlenmesi, ögeler arası ilişki ortamının hazırlanmasını sağlayan ek”²³, “sözel bilgi akışına bağlı olarak, eyleme katılan yapan/etkilenen/yaptıran ile yüklem arasındaki ilişkileri belirleyen biçimleme ya da eklemleme”²⁴, “eylem tabanlarına gelerek onların kök anlamlarına sözdizimi ile birlikte kullanılan özne ve eylem arasında öznenin eylemi kendi üzerinde gerçekleştirmesi, öznenin eylemi başkasına yaptırması, çokluk öznenin eylemi birlikte gerçekleştirmesi gibi anlam ilgileriyle genişleten ek”²⁵, “eylem tabanının farklı görünüşler alarak kimsenin söz içindeki işleyişini belirtmesi”²⁶, “eylem kök ve gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan eylemden eylem yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve varlık ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği”²⁷ olarak ifade edilmiştir.

Eylemin çatısının gelişmesi ile ortaya çıkan çatı eklerinin kategorisi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Geleneksel anlayışla yazılan dil bilgisi kitaplarında “aynı kavram, aynı terim, aynı biçimde” ele alınan çatı ekleri “eylem kök ya da gövdesinin ‘sözlük anlamı’nda değişiklik yapmadığı için çekim eki, eklendiği eylemin anlamını değiştirdiği, yeni bir eylem yaptığı için yapım eki” kategorisinde ele alınmıştır.²⁸ Bazı araştırmacılar ise çatı eklerinin işlevi bakımından ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.²⁹

Çatı eklerinin “eylem kök ve gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan eylemden eylem yapan belirli bazı eklerle genişletilerek” biçim değişikliği yapması, “eylemden eylem oluşturdukları ve üst üste gelebildikleri için” yapım eki kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.³⁰ Bazı araştırmacılar çatı eklerini “yapım ekleri” kategorisi içerisinde “eylemden eylem yapan ekler” alt başlığında değerlendirip “çatı ekleri ve eylemden eylem yapan diğer ekler” olarak çatı eklerini yapım ekleri içerisinde

²² Zikri Turan, “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları”, *Türkbilgi*, Sayı:35, (2018): 103.

²³ Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi- Anlatım)*, 5. bs. (Konya: Eğitim Yayınevi, 2017), 125.

²⁴ Ömer Demircan, *Türk Dilinde Çatı* (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2003), 11.

²⁵ İbrahim Delice, “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, (2000): 226.

²⁶ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 411.

²⁷ Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 598.

²⁸ Hüseyin Toptaş, *Türkçe Dersleri 2. Kitap*, (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2016), 849-850.

²⁹ Bu konuda bakılabilecek araştırmalar şunlardır: İbrahim Delice, “Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi”, 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Uluslararası Tam Metin Bildiri Kitabı içinde, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2007), 419-434; Zikri Turan, “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları”, *Türkbilgi*, Sayı: 35, (2018): 103.

³⁰ Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 598; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, 496.

ama diğer yapım eklerinden farklı bir grupta değerlendirmiştir.³¹ Geleneksel anlayışta da çatı ekleri, eylemden eylem yapan ekler arasında yapım eki olarak gösterilmiş ancak kendilerine özgü yapıları nedeniyle diğer eylemden eylem yapan yapım eklerinden farklı oldukları³² dile getirilmiştir.³³ Bu eklerin kimi zaman yapım eki işlevi yüklediği de söylenmektedir.³⁴

Çatı eklerinin yapım eki olarak değerlendirilmesinde geleneksel anlayışın şekli esas alan yaklaşımının etkisi görülmektedir. Yapım eki olarak gösterilen “-l-, -n-, -ş-, -r-, -t-, -Dir-” ekleri, aynı zamanda çatı eki olarak da ifade edilmektedir. “-n-” ve “-l-” ekleri, “eylemden eylem yapma eki olarak hem edilgen hem de dönüşlü” çatılı eylem yapan ekler; “-ş-” eylemden eylem yapma eki’nin ise “işteş çatılı eylemler”³⁵; “-r-, -t-, -Dir-, -Ar-” “eylemden eylem yapma ekleri”nin de “geçişsiz eylemleri geçişli eylem”³⁶ yaptığı belirtilmektedir.

Başka bir görüşte eylemin “özne ve nesnesi ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği” o eylemin “sözlük anlamı”nı değiştirdiği için çatı eki yapım eki olarak kabul edilmiştir. Bu görüşe göre “örneğin yıka- eylemiyle yıka- eylemi, birbirinden farklı iki hareketin karşılığıdır. Yıka- geçişli bir eylem olmasına, yapılaşında öznesinin dışında bir nesneye gereksinim duymasına karşın, yıkan- eylemi, yapılabilmesi için öznenin dışında bir şeye gereksinim duymayan, geçişsiz bir eylemdir. Yıkan- eylemi de öznesine ve bağlama göre anlam değiştirir”.³⁷ Bize göre de “yıkan-” eyleminde anlam değişikliği vardır ve bunu sağlayan “-n-” eki, yapım eki kategorisinde yer almalıdır. Ekin bu kelimedeki işlevi de “durum ifade eden eylem yapmak”tır. Bu ekin çatı eki olarak değerlendirilmemesi ve şeklen bir çatı ekine benzediği için bu kategoride ele alınmaması gerekmektedir.

“-Dir-, -t-, -r-, -DAr” eklerinin eyleme “-masını sağlama ya da -masına yol açma” anlamı katması ve örneğin “uyu-” ile “uyumasını sağlama” anlamına gelen “uyut-” eylemlerinin birbirinden farklı iki ayrı eylem olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu anlayışa göre eylemler birbirinden farklı olduğu için “özneleriyle kurduğu ilişki, iletildiği yargı” da birbirlerinden farklı-

³¹ Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 4. bs., (Ankara: TDK Yayınları, 2017), 123-156.

³² Korkmaz çatı eklerinin fiilden fiil yapan ekler içerisinde özel bir yerde olduğunu belirterek fiilden fiil yapan ekleri iki gruba ayırmıştır. Ona göre birinci grupta “çatı ekleri ile birleşen fakat eklendikleri kök ve gövdelerde köklü birer anlam değişikliği yaparak, eskisinden farklı anlamda yeni fiiller türetmiş olan ekler” yer almalıdır. Bu eklerin günümüzde çatı eki olma özelliklerini yitirdiği ve yapım eki durumuna geçtiği ifade edilmiştir. İkinci grupta ise çatı kategorisine giren ekleri sıralamıştır. Çatı eklerinin gramer işlevi olduğunu belirten yazar, yapım eki ile farkı nedeniyle ayrı gruplanması gerektiğini belirtmiştir.

³³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, 495; Ümit Hunutlu, “Divânü Lugâti’t Türk’ten Günümüze Çatı Türlerinde Benzerlikler ve Farklılıklar”, *Karadeniz Araştırmaları* 17, Sayı 68, (2020): 1036.

³⁴ Çotuksöken çatı eklerinin yapım eklerinden ayrı bir kategoride ve “dönüştürüm ekleri” olarak ele alınması görüşündedir: “Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında çatı ekleri olarak adlandırılır; kimi araştırmacılar bu ekleri yapım ekleri bağlamında inceler. Eylemlere getirilen dönüştürüm ekleri sözdiziminde özne (eyleyen) ve nesne (etkilenen) arasındaki ilişkileri düzenler.

³⁵ Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, 562.

³⁶ Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, 564.

³⁷ Toptaş, *Türkçe Dersleri*, 851.

dır.³⁸ Kanaatimizce bu, anlam değişikliği olarak düşünülmemelidir. Verilen örneklerde eylemi gerçekleştirenin farklı olduğu görülmektedir. “Uyu-” eylemi ile “uyut-” eylemini gerçekleştirenler farklıdır, doğal olarak da eylemin çatısında değişme meydana gelmiş ve bu, “-t-” eki ile gösterilmiştir ancak bu durum bizzat, anlamda kalıcı bir değişiklik meydana getirmez.

Yukarıdaki açıklamaların ortak noktası, bir ekin iki ayrı işlevde kullanıldığının kabul edilmesidir ancak bir ekin, iki farklı işlevi bünyesinde bulundurması mümkün değildir. Burada işlevleri farklı olan morfeplerden söz edebiliriz. “Temizlen-” ve “kestir-” eylemlerini örnek olarak ele alalım. “Temiz duruma gelmek, arınmak, paklamak” anlamındaki “temizlen-” eylemindeki “-n-” eki ile, “sakıncalı bir durum, iş düzelmek, bitmek” anlamına gelen “temizlen-” eylemindeki “-n-” ekini aynı kategoride değerlendiremeyiz, bu ekler aynı işleve sahip değildir. İlki çatı eki işlevinde olan bir morfepten ikinci örnekteki ek, yapım eki olarak karşımıza çıkmaktadır. “Kesme işini yaptırmak” anlamında kullanılan “kestir-” eylemindeki “-tir-” morfemi, çatı eki işlevinde; “anlamak, farkına varmak” anlamındaki “kestir-” eylemindeki “-tir-” morfemi ise eklendiği kelimenin anlamında değişikliğe neden olduğu için yapım eki kategorisindedir.³⁹ İşlevleri farklı olan bu morfepleri, aynı kategori içinde değil; farklı kategorilerde değerlendirmemiz gerekmektedir.

Çatı eki, “biçimbilgisel sözlükleşme” içerisinde “biçimbilgisel açıdan şeffah görünen, yapısal açıdan çözümlenebilir olan ancak donuklaşmış olan yapılar” olarak değerlendirilmektedir.⁴⁰ Bu görüşe göre yapım eki olarak da kullanılan çatı eki, işlevinden uzaklaşarak bir başka ifadeyle “biçimbilgisel bağılıktan” çıkarak eklendiği eylemi sözlükte madde başı durumuna getirmektedir ve “çatı biçimbirimsel” anlamdan uzaklaşmaktadır. Çatı eki, söz yapım yollarından biri olarak kabul edilmektedir.⁴¹ Ortaya konan çalışmalarda çatı ekinin kısmen ya da tamamen işlevini kaybederek donuklaştığı, eklendiği kelimeyi sözlükleştirdiği belirtilmektedir. Buna örnek olarak da “tutuş-” eylemi verilmektedir. Sözü edilen eylemin “karşılıklı olarak tut-” anlamı dışında “alev al-” anlamının da bulunduğu belirtilmekte ve ilk anlamda işteş çatı eki olan “-ş-” ekinin, ikinci anlamda donuklaşarak kelimeyi sözlükleştirdiği ifade edilmektedir. Yani ikinci kullanımda kelimenin yeni ve farklı bir anlam kazandığı vurgulanmaktadır. Bize göre burada şekil olarak birbirine benzeyen ancak işlev bakımından farklı iki morfeplere söz konusudur. “Dilimizde biçimleri aynı,

³⁸ Toptaş, *Türkçe Derstleri*, 854.

³⁹ Demircan, benzer kelimeye yer alan “-Dir-” ekinin yapım eki olarak değerlendirilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre “dizimsel bir birime yanan anlam yüklenmesi ile sözcük türetmeyi birbirinden ayırmak gerekir”. Bu nedenle de “kes-tir-” eyleminde kelime yan anlam kazanmıştır ve bu yan anlam “kes-” eylemine değil “kes-tir-”e yüklenmiştir. Bu ek, kelimenin anlamında değişiklik meydana getirmektedir. “kes-” eylemi ile “kestir-” eylemi farklı anlamlara sahiptir, bu nedenle de ek, yapım eki olarak değerlendirilmelidir.

⁴⁰ Mehmet Özeren, “Kırgız Türkçesinde Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31, Sayı 2 (2021): 1123.

⁴¹ Tuğba Sarıkaya Aksoy, “Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi: Tuva Türkçesi Örneği”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 17, Sayı: 1 (2020): 67.

işlevleri farklı eklerin var oluşu iyi bilinen çok önemli özelliklerden biridir”.⁴² Ek, kelimeyle ilişkisine göre işlevini kazanmaktadır. Bu ilişki neticesinde de ekler; yapım eki, çatı eki, filimsi eki... gibi üst işlevlere ayrılmaktadır. Bu nedenle de “karşılıklı olarak tut-” anlamındaki “tutuş-” eyleminde eylemin birden fazla özne tarafından karşılıklı olarak yapıldığı belirtilmiştir ve “-ş-” eki, çatı işleviyle karşımıza çıkmaktadır. İkinci kelime ise anlam değişikliği meydana gelmiş ve bu, durum ifade eden eylem yapma işlevinde kullanılan “-ş-” eki ile olmuştur. Demek ki ek, kelime ile ilişkisi neticesinde ele alınmalı ve ona göre sınıflandırılmalıdır.

Çatı eklerini, eylem ile eylemi gerçekleştiren arasındaki ilişkiyi belirleme işlevi nedeniyle çekim eki kategorisinde değerlendirenler de bulunmaktadır.⁴³ ancak bu ekleri, eyleme gelen kip ve şahıs eklerinden farklı bir işleve sahip olmasından dolayı çekim eki kategorisinde de değerlendiremeyiz. Çatı eki, çekim eki ile arasındaki “nitelik farkı” nedeniyle çekim ekleri ile bir tutulamaz.⁴⁴ Ayrıca eylemler, “herhangi bir söz içinde kullanılmadan da muhtelif çatıda olabilmekte, müstakil olarak da şekil farkları göstermektedir”.⁴⁵

Çatı eki, ekleşme dizisinde ek-ek karşıtlığı ile kelimeye eş zamanlı olarak yandaş ekleşmesiyle ortaya çıkan bir üst işleve sahiptir ve ayrı bir kategori olarak değerlendirilmelidir.⁴⁶ Ek, eylem ile isim arasındaki ilişki bakımından ele alınmalıdır. Bu ilişki neticesinde eyleme gelen ek, onun çatısında değişiklik meydana getirdiğinde de çatı eki ortaya çıkar. Örneğin; “kes-” ile “kes-il-” eylemleri arasındaki fark, anlamdan kaynaklanmamaktadır. Birinci eylemi gerçekleştiren ile ikinci eylemi gerçekleştiren farklı olduğu için “kes-” eyleminin çatısı değişmiş ve “-l-” eki, öznenin değişmesi sonucu olan kelime ile ek arasındaki karşıtlık neticesinde işlev kazanmıştır. “Çatı ekleri, eylemlerin mevcut çatılarını amaca uygun olarak düzenleyen eklerdir”.⁴⁷

Sonuç

Görüşlerimizi şu şekilde maddeleştirebiliriz:

1. Her eylem, çatısıyla birlikte ortaya çıkar. Doğal olarak çatı, eylemin varoluşunda olan bir unsurdur.
2. Eyleme eklenen ekler, kelimenin çatısını değiştirmez. Eylemin isimle kurduğu tamlama neticesinde eyleme eklenen morfemler, çatı eki işlevinde

⁴² Kerime Üstünova, “Eklerin Öğretimi Üzerine Bir İki Söz,” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, Sayı 6 (2004/1): 175.; Ayrıca aynı yazar, bir başka makalesinde şekilce benzer, işlevce farklı ekleri “-n-” morfemi örneğinden yola çıkarak değerlendirmektedir: Kerime Üstünova, “Bicimleri Aynı İşlevleri ve Kategorileri Farklı Eklerle Yönelik Bir İnceleme”, *Turkish Studies* 11, Sayı 10 (2016): 681-692.

⁴³ Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, 9. bs., (Ankara: Engin Yayınevi, 2007), 277.

⁴⁴ Korkmaz, “Türkçenin Yapım ve Çekim”, 495.

⁴⁵ Zikri, Turan, “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007), 1835-1844.

⁴⁶ Bu konuyla ve eklerin sınıflandırılması ilgili detaylı bilgi için bakınız: Zikri Turan, “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları”. *Türkbilgi*, 35, (2018): 97-110.

⁴⁷ Turan, “Türkçenin Yapım ve Çekim”, 1835-1844.

kullanılır.

3. Çatı eki, özne ya da nesne ilişkisine göre değerlendirilmemelidir.
4. Çatı eki, eylemin isimle kurduğu tamlama sonucunda eyleme gelen ve eylemde var olan çatının yönünü belirleyen eklerdir.
5. Çatı eki, kelimenin anlamında kalıcı değişiklik yapmaz. Bu nedenle yapım eki kategorisinde değerlendirilmemelidir.
6. Çekim eki, eylemin zaman ve kişisini ortaya koyan eklerdir. Çatı eki ise eylem ile isim arasındaki ilişkiyi belirtmektedir. Farklı işlevde olduğu için çatı eki, çekim eki kategorisinde de yer almamalıdır.
7. Ek ile kelime arasındaki karşıtlıkla işlev kazanan çatı ekleri, yapım eki ya da çekim eki olarak değil; ayrı bir kategori içerisinde sınıflandırılmalıdır.

Kaynakça

- Adalı, Oya. *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2004.
- Ayaz, Eyup Sertaç. "Türkiye Türkçesinde Çatı Kavramı." *Turkologia* 4, Sayı 108 (2021): 25-40.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 9. bs., 2011.
- Boz, Erdoğan. "Türkiye Türkçesinde Çatı Ulamının Sözlüksel İşaretleyicileri." içinde *VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı I. Cilt* 951-960. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Boz, Erdoğan. *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi, 4. bs., 2015.
- Bozkurt, Fuat. *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi- Anlatım)*. Konya: Eğitim Yayınevi, 5. bs., 2017.
- Çelik, Anıl. "Gramer Çalışmalarında Fiilden Fiil Türetme Eki ve Benzeri Başlıklar Altında Ele Alınan Eklerin Kategorizasyonu Üzerine." içinde *32. Halklar Arası Bilim-Praktika Konferansı-Bilim-Üretim-Kültür* 145-151. Moldova: Komrat Devlet Üniversitesi, 2023.
- Çotuksöken, Yusuf. *Yapı ve İşlevlerine Göre Türkiye Türkçesinin Ekleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2011.
- Delice, İbrahim. "Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi." içinde *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Uluslararası Tam Metin Bildiri Kitabı I. Cilt*. 419-434. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2007.
- Delice, İbrahim. "Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi." *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, (2000): 221-235.
- Delice, İbrahim. "Türk Lehçe ve Şivelerinde Fiil Çatılarının İşleniş Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım Denemesi." içinde *Ahmet Yesevi Üniversitesi III. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı Cilt 2*. 187-194. Kazakistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2009.
- Delice, İbrahim. "Türkiye Türkçesinde Görüngü Fiilleri ve Görüngü Ekleri." içinde *Dr. Sadettin Özçelik Armağanı* Editör: Erdoğan Boz-Fevzi Karademir, 170-194. Ankara: Gazi Kitabevi, 2021.

- Demircan, Ömer. *Türk Dilinde Çatı*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2003.
- Doğan, Nuh. “Söz Dizimsel Açından Türkçe Fiil Sınıfları.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 7, Sayı: 4 (2018): 2204-2225.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 7. bs., 2015.
- Gülsevin, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları, 4. bs., 2017.
- Hengirmen, Mehmet. *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi, 9. bs., 2007.
- Hunutlu, Ümit. “Dîvânü Lugâti’t Türk’ten Günümüze Çatı Türlerinde Benzerlikler ve Farklılıklar.” *Karadeniz Araştırmaları* 17, Sayı: 68 (2020): 1035-1074.
- Karaağaç, Günay. *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. bs., 2013.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. bs., 2014.
- König, Güray. “Türkçede Çatı.” *HÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı (1983): 11-126.
- Oğuz, Betül Bülbül ve Murat Aktürk. “Merkezî Sınavlara Hazırlıkta ‘Fiilde Çatı’ Konusu Üzerine.” *Turkish Academic Research Review – Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6, Sayı: 3 (2021): 863-881.
- Özeren, Mehmet ve Süleyman Kaan Yalçın. “Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Çatı Eklerini Alan Fiillerin Sözlükselleşmesi.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32, Sayı: 2 (2022): 457-466.
- Özeren, Mehmet. “Kırgız Türkçesinde Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31, Sayı: 2 (2021): 1121-1130.
- Özkan, Işıl Aydın. “Çatı Kategorisine Dilbilimsel Bir Yaklaşım: Özbekçe Örneği.” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9, Sayı: 29 (2021): 34 – 43.
- Sarıkaya Aksoy, Tuğba. “Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi: Tuva Türkçesi Örneği.” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 17, Sayı: 1 (2020): 66-82.
- Toptaş, Hüseyin. *Türkçe Dersleri 2. Kitap*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2016.
- Turan, Zikri. “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları.” *Türkbilgi*, Sayı:35, (2018): 97-110.
- Turan, Zikri. “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?” içinde *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*. 1835-1844. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Üstünova, Kerime. “Eklerin Öğretimi Üzerine Bir İki Söz.” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, Sayı: 6 (2004/1): 173-182.
- Üstünova, Kerime. “Biçimleri Aynı İşlevleri ve Kategorileri Farklı Eklere Yönelik Bir İnceleme.” *Turkish Studies* 11, Sayı 10 (2016): 681-692.
- Yılmaz, Engin. “Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi ile İlgili Meseleler.” *TDAY Belleteri* 49, Sayı: 2001 (2001): 251-289.
- Yücel, Bilâl. “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, içinde, *Türk Gramerinin Sorunları Bildiriler Kitabı*. 268-314. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Extended Abstract

An Overview Of The Situation Of The Roof Suffix In Turkish

As a result of the traditional approach, the Turkish language deals with affixes under two main headings: construction affixes and inflectional affixes. In this approach, form is taken as the basis and affixes are not evaluated according to function. This leads to the emergence of controversial situations in which category some affixes - for example; affirmative/negative affix, singularity/multiplicity affix, verb affixes - should be evaluated. One of these suffixes is the roof suffix. There are different opinions about the category, function and types of the suffix. The basis of this confusion, in our opinion, lies in the fact that the definition of the suffix and its function cannot be fully determined and determined. When this problem is solved, the problems experienced in learning and teaching the roof suffix will be eliminated.

In grammar books, it is seen that roof suffixes are generally evaluated according to the relationship of the verb with the subject and object and their function is revealed in line with this relationship. The roof suffix is explained as a suffix that emerges according to the relationship of the verb with the subject and object, and it is handled only in this aspect. Therefore, first of all, we need to emphasize what the concept of roof is. The roof is present in the structure of the action from the moment it emerges. It is present in the existence of the action. Every action has a roof, that is, the action has an innate roof. The action is incomplete in form and therefore dependent. In other words, in order for the action to be complete, it must be completed with a noun. As a result of this relationship between noun and action, every action has a roof. These explanations show that an action has a roof when it appears, that is, when it exists. In general, this is explained with the concept of "active roof" or "simple roof" and is expressed as an action that "has not received a roof suffix". For example, actions such as "break-, look-, travel-" are considered to have active roof because they do not take any roof suffix. In fact, the verbs listed in this example are active not because they do not take any affix, but because they already have a roof. Whether the verb takes an affix or not does not determine its roof. This raises the question "What is a roof suffix?".

Roof suffixes are suffixes that come to the verb as a result of the phrase that the verb establishes with the noun and determine the direction of the roof that exists in the verb. When the phrase formed by the action with the noun causes the roof in the existence of the action to change, that is, when the direction of the action changes according to the noun, there is a change in its roof. The suffixes that show this change are roof suffixes.

There are different opinions on which category the roof suffix should be in. Some authors state that they should be included in the category of construction suffixes because they change the meaning of the word to which they are added, while some authors state that they should be included in the category of inflectional suffixes because they do not change the dictionary meaning.

Some authors, on the other hand, state that the roof suffix should be evaluated in a separate category since it is different from the construction suffix or inflection suffix in terms of its function.

The roof suffix has a metafunction that emerges with the simultaneous addition of the adjunct to the word with the opposition of affix-affix in the affixation sequence and should be considered as a separate category. The suffix should be considered in terms of the relationship between the verb and the noun. As a result of this relationship, when the suffix that comes to the verb creates a change in its roof, the roof suffix emerges. For example, the difference between the actions “kes-” and “kes-il-” is not due to meaning. Since the performer of the first action is different from the performer of the second action, the roof of the action “cut-” has changed and the suffix “-l-” has gained function as a result of the opposition between the word and the suffix, which is the result of the change of the subject. Roof affixes are affixes that regulate the inherent roof of the action.

As a result, every action emerges with its framework. Naturally, the roof is an inherent element of the verb. The affixes added to the verb do not change the roof of the word. The morphemes added to the verb as a result of the phrase formed by the verb with the noun are used as roof suffixes. The roof suffix should not be evaluated according to the subject or object relationship. Roof suffixes are affixes that come to the verb as a result of the phrase formed by the verb with the noun and determine the direction of the roof that exists in the verb. The modal suffix can be added to the verb simultaneously, one after the other. This is the result of the phrase between the verb and the noun. The modal suffix does not make a permanent change in the meaning of the word. Therefore, it should not be considered in the category of construction suffixes. Inflectional suffixes are suffixes that reveal the tense and person of the action. The modal suffix, on the other hand, indicates the relationship between the action and the noun. Since it has a different function, the roof suffix should not be included in the inflectional suffix category. The roof suffixes, which gain function through the opposition between the suffix and the word, should be classified in a separate category, not as construction suffixes or inflection suffixes.